

4x Op zoek naar Vrijheid

Je eigen keuzes maken, dragen wat je wilt of doen wat je leuk vindt. Is dat het ultieme gevoel van vrijheid? Zin Magazine vraagt het aan filmmaker Nafiss Nia, docent en dichter Amal Karam, schrijver Marja Vuijsje en priester/activist Mpho Tutu. Wat betekent vrijheid voor hen?

TEKST & PRODUCTIE: RENÉE BROUWER
BEELD: NEGIN ZENDEGANI

“De donkerrode kleur van een granaatappel staat voor mij voor vrijheid. Deze prachtige vrucht die oorspronkelijk uit Iran komt, is niet alleen mooi vanbuiten, maar ook vanbinnen. Als je hem openmaakt, zie je een bundeling van juwelen die absoluut niet op elkaar lijken. Elke pit is anders maar samen vormen ze een eenheid en dat maakt de granaatappel zo’n mooi en divers geheel, net zoals het leven in vrijheid.”

Dichter/filmmaker Nafiss Nia (1968) won in september 2023 met haar film *Die middag over Iraanse vluchtelingen* een belangrijke filmprijs. Zelf was ze 24 toen ze van Iran naar Nederland vluchtte. Hier moest ze helemaal opnieuw beginnen en ontdekte ze dat haar ideologische kijk op vrijheid niet bestond.

Nafiss:

“In Iran heb ik een ontzettend mooie kindertijd gehad. Ik was omringd door lieve ouders en familie waardoor ik me vaak vrij en veilig voelde. Dat veranderde na een heftige gebeurtenis. Mijn ouders werden overspoeld door verdriet en ik werd heel snel volwassen. Hierdoor begon ik me steeds meer de impact van de islamitische regering in Iran te realiseren. Vooral alle geldende tradities en ongeschreven regels waarmee anderen hun vrijheid werd ontnomen, vielen mij op. Tegen vrouwen werd gezegd dat ze hun schoonheid moesten verbergen. Ook hoorden vrouwen niet in het openbaar te lachen of te zingen. En met dansen zouden ze zich sensueel aanbieden aan mannen. Wat een kromme en achterhaalde regels, dacht ik. Later als jonge student aan de filmacademie in Teheran verzette ik me ertegen. Zo streed ik voor het vrouwenrecht en tegen belemmering van emancipatie en kinderarbeid. Hierdoor voelde ik me best vrij, maar mijn verzet werd me niet door iedereen in dank afgenomen. Daarom vluchtte ik eind 1992 op mijn 24ste uit Iran en kwam ik in Nederland terecht. Ik dacht: daar is een democratie en daar ben ik vrij. Toch bleek dat al snel niet zo te zijn. De vrijheid waarnaar ik zo verlangde, was in Nederland een stuk minder idealistisch dan hoe ik het voor me had gezien. In Nederland werd ik namelijk direct in het hokje van vluchteling geplaatst. Alsof dat mijn identiteit was. Ik kwam in een asielzoekerscentrum terecht en moest na een afgeronde filmstudie helemaal opnieuw beginnen. Het eerste wat ik deed, was de Nederlandse taal leren. Dankzij drie geweldige vrijwilligers lukte dat. Zij respecteerden mij zoals ik was en met hen had ik mooie gesprekken over het leven en over vrijheid. Voor mij waren de basisbehoeften van erkenning, respect, liefde en saamhorigheid daarin belangrijk, maar ik merkte dat het systeem in Nederland anders werkte. Zo werd er vaak

op een andere manier naar mij gekeken omdat ik niet uit Nederland kwam. Ook stelden mensen mij vragen die gebaseerd waren op hun eigen aannames. Ze vroegen of ik wel mocht studeren in Iran? En of ik misschien was uitgehuwelijkt en daarom was gevlucht? Ik kende de term ‘uithuwelijking’ niet eens... Omdat ik vastbesloten was om mij te bewijzen, doorliep ik in Amsterdam ook een studie aan de filmacademie. Ik had veel mooie plannen voor films over het thema ‘vluchteling’ maar na mijn studie lukte het mij lange tijd niet om die van de grond te krijgen. Steeds kreeg ik de reactie dat ik ‘niet paste in het team’, waarmee eigenlijk werd gezegd dat er geen ruimte was voor wie ik was. Toch gaf ik niet op. Ik richtte me op schrijven en debuteerde in 2004 met mijn dichtbundel *Esfahan, mijn hoopstee*. Daarna volgden meer schrijfwerken en in 2012 richtte ik Stichting Granate op om makers van kleur meer kansen te bieden. Vervolgens maakte ik voor de stichting verschillende filmproducties, zoals de speelfilm *Dance Iranian style*, de korte film *Dus* en de documentaire *Words that matter*. Met mijn laatste film *Die middag* (over twee Iraanse vluchtelingen die op hun eigen manier tegen hun migratie naar Nederland kijken – *red.*) won ik in september 2023 de Prijs van Het Forum van de Regisseurs. Een prachtige erkenning, maar toch... Ondanks al deze mooie prestaties en het feit dat ik al meer dan dertig jaar in Nederland woon, heb ik nog steeds het gevoel dat ik mezelf als voormalig vluchteling moet bewijzen. Die vrijheid waar ik ooit zo naar verlangde, heb ik nooit helemaal mogen ervaren. Maar ik voel me als kunstenaar wel vrij om de dingen te maken waar ik achter sta. Verhalen over vluchtelingen staan daarin centraal. Elke vluchteling is iemand met een verhaal, dus ik zal mij altijd voor deze mensen blijven inzetten.” ▶

‘Ik heb nog steeds het gevoel dat ik mezelf als voormalig vluchteling moet bewijzen’

Amal Karam (1969, dichter en docent) was in 2017 en 2018 stadsdichter van Nijmegen. Als kind voelde ze zich nooit echt vrij en nadat ze in 1996 vanuit Syrië naar Nederland vluchtte ook niet. Opeens stond haar leven stil, maar Amal was vastbesloten haar plek in de wereld te creëren.

Amal:

“Ik werd in 1969 als Palestijnse vluchteling in Libanon geboren. Mijn ouders praatten nooit over wat ze in ons vaderland hadden meegemaakt, maar hun trauma was duidelijk voelbaar. Ze waren er erg op gebrand dat hun kinderen een beter leven kregen dan zij. Vooral mijn moeder zei geregeld tegen mij dat ik niet erkend werd in deze wereld. Omdat Palestijnen in Libanon niet als volwaardig worden gezien, voelde ik me nooit echt vrij. Daarom was het heel belangrijk dat ik mijn eigen plek creëerde. Op mijn 18de ging ik in de Syrische hoofdstad Damascus aan de universiteit studeren. Daar ging ik voor een tijdschrift schrijven en een jaar later werd ik ook actief voor een Palestijnse politieke partij. In Syrië onderhield ik de contacten met de internationale pers, ambassades en hulporganisaties. Hiervoor moest ik mij aan de strenge regels van Syrië houden en helaas kwam ik rond mijn 27ste door mijn journalistieke activiteiten in de problemen. Ik werd opgepakt en na een heftige ondervraging weer vrijgelaten. Nadat een collega van mij die ook was gearresteerd opeens verdween, wist ik: dit wordt te gevaarlijk, ik moet vluchten. Zo kwam ik helemaal alleen in december 1996 in Nederland terecht. Ik was opgelucht dat ik in elk geval veilig was, maar ik wist toen nog niet wat voor ellende me verder te wachten stond. In het aanmeldcentrum voor asielzoekers in Zevenaar werd ik namelijk als een crimineel behandeld. Zonder enige uitleg werden mijn vingerafdrukken letterlijk fysiek afgenomen en vervolgens werd ik opgesloten. Ik voelde me doodongelukkig en allesbehalve vrij maar ik had geen andere keus. In Syrië was ik niet veilig meer. Omdat ik als vluchteling in eerste instantie niet mocht werken, had ik niks te doen. Toch legde ik me daar dankzij mijn opvoeding niet bij neer. Ik was vastbesloten om mijn plek in de samenleving te creëren en begon met

andere vluchtelingen een atelier in het asielzoekerscentrum in Dronten. Daarna verdiende ik geld met een krantenwijk en andere klusjes. Omdat dit heel weinig verdiende, werd dat officieel niet als werk gezien. Alles wat ik verdiende, spaarde ik. Daar betaalde ik een deel van mijn Nederlandse taallessen van en de rest betaalde ik in termijnen. Ook leerde ik fietsen en ging ik via ONfile (een Nederlandse stichting voor gevluchte journalisten en schrijvers – red.) journalistieke cursussen doen. Hier vloeiden opdrachten uit en toen ik de kans kreeg om een eigen kamer in Nijmegen te huren, greep ik die met beide handen aan. Langzaam wist ik dus een nieuw bestaan in Nederland op te bouwen. Dat ik voor 2017 en 2018 als stadsdichter van Nijmegen werd gevraagd, is iets waar ik heel trots op ben. Overigens kreeg ik daar nog best wat negatieve reacties op van andere dichters en schrijvers. Want kon ik eigenlijk wel dichten in het Nederlands? Wacht maar, dacht ik dan, ik zal jullie eens wat laten zien. Uiteindelijk schreef ik in dat eerste jaar meer dan dertig gedichten, terwijl er maar zes van mij werden verwacht. Mijn bewijsdrang was groot, maar daarna besloot ik nooit meer aan mezelf te twijfelen. Over het algemeen voel ik me nu vrij, al is dat eigenlijk maar een relatief begrip. Want ja, ik kan doen en zeggen wat ik wil, maar er hangt ook een andere kant aan. Als ik mij als Palestijnse Nederlander uitspreek over de actuele, vreselijke gebeurtenissen in Gaza, schroom ik niet te zeggen hoe ik erover denk. Door sommige mensen word ik dan als antisemit bestempeld – wat ik absoluut niet ben – en dat kost mij veel negatieve energie. Dus wat is vrijheid precies? Voor mij hangt er nog altijd iets aan wat daar juist tegenover staat, maar dat is dan maar zo. Ik gebruik mijn vrijheid om mij uit te spreken en zal dat de rest van mijn leven blijven doen.” ►

‘Door mijn journalistieke activiteiten kwam ik in Syrië in de problemen’

“Het is zeker niet mijn favoriete kleur maar rood staat voor mij voor vrijheid. Zoals ik het zie, moeten er eerst heel veel bloedvergieten plaatsvinden voordat er vrijheid kan zijn. Kijk maar naar de geschiedenis. Overal ter wereld was er eerst strijd voordat er vrede en vrijheid kwam. En dat is nu ook in Palestina gaande...”

Ons kamp, Het rijbewijs van Nematollah en Volgend jaar in Teheran: journalist/schrijver Marja Vuijsje (1955) schreef meerdere boeken waarin het thema vrijheid naar voren komt. Hoewel er aan haar persoonlijke vrijheid vroeger weinig ontbrak, was Marja door de oorlogsverhalen van haar vader vaak angstig.

“Blauw staat voor mij voor vrijheid. Het is de kleur van de lucht, waar vogels vliegen, los van grenzen. Bij mensen geldt dat je paspoort bepaalt waar je wel en niet mag komen, vogels kennen dat niet. In dat opzicht zijn ze vrij.”

Marja:

“Als er bij ons thuis in Amsterdam visite was, zette mijn vader mij als klein meisje vaak op zijn schoot. Dan liet hij het getatoeëerde nummer op zijn arm zien en vroeg wie dat had gedaan. ‘De moffen,’ zei ik dan. Vervolgens knikte hij en mocht ik weer verder spelen. Voor mij was dat normaal. Ik wist dat mijn vader in de Tweede Wereldoorlog in Auschwitz had gezeten omdat hij Joods was. Een gruwelijk verhaal dat goed afliep. ‘De muziek heeft mijn leven gered,’ zei hij altijd. Omdat hij trombone kon spelen kwam hij in het kamporkest terecht en werd hij beter behandeld dan andere gevangenen. Daarover praatte hij veel, maar over zijn ouders, zijn zus en zijn broer die waren vergast zweeg hij. In mijn boek *Ons kamp* vormde het leven van mijn vader de rode draad voor de Amsterdams-Joodse geschiedenis en de invloed van de Jodenvervolging op naoorlogse generaties. Dat boek zat dicht op mijn huid. Toen het klaar was, had ik de behoefte om de wereld van een heel andere kant te leren kennen. Een Iraanse kennis die begin jaren 80 naar Nederland vluchtte had een intrigerend familie verhaal waarin de Islamitische Revolutie van 1979, de daaropvolgende oorlog tussen Iran en Irak en het vluchtverhaal van veel Iraniërs samenkwamen. Ik besloot erin te duiken en ging ook naar Teheran om zijn achtergebleven familieleden te interviewen. Dit leidde tot het boek *Het rijbewijs van Nematollah*. Bij de Iraniërs die ik leerde kennen toen ik aan dit boek werkte, zag ik veel patronen die ik ook bij mijn vader had gezien. Net als hij hadden ze verschrikkelijke dingen meegemaakt. Vrienden of familieleden waren na de revolutie geëxecuteerd of omgekomen tijdens de oorlog met Irak, sommigen waren gevangen gezet en gemarteld omdat ze tegen het Islamitische regime in opstand kwamen. Hun kinderen liepen vaak rond met vragen over de geschiedenis van hun ouders waarop

ze geen antwoord kregen. Net als veel Joodse overlevenden van de Holocaust waren ze niet in staat over hun traumatische ervaringen te spreken.

Wie in Iran was gebleven, veroorloofde zich binnenshuis vrijheden die hier gewoon zijn, maar waarvoor daar boetes, gevangenisstraf of lijfstraffen worden uitgedeeld. Uit angst daarvoor waren ze altijd op hun hoede. Er was nog iets wat ik herkende. Van huis uit kreeg ik een zekere achterdocht mee ten opzichte van de buitenwereld. Ik woonde dan wel in het vrije Amsterdam, toch voelde ik me angstig. Alsof er zó iets kon gebeuren wat mijn bestaan in gevaar zou brengen. Als puber schaamde ik me voor deze angst, waardoor ik mezelf vaak overschreeuwde. Zo rond mijn 30ste zocht ik er psychologische hulp voor, wat zeker heeft geholpen.

Je vrij voelen heeft volgens mij te maken met het ontbreken van angst. Een beetje angst zal ik waarschijnlijk houden. Inmiddels denk ik dat ik me niet minder vrij voel dan de meeste anderen. Tot nu toe heb ik in een vrije enclave van de geschiedenis geleefd, geboren op een plek op aarde waar vrijheid vanzelfsprekend was. Andere mensen hebben minder geluk, kijk naar wat er nu gebeurt in het Midden-Oosten. In het boek *Volgend jaar in Teheran* vertel ik onder meer hoe dit zich in Iran uit.

Net als in andere Europese landen is nu ook in Nederland de tendens om migranten en vluchtelingen de schuld te geven van alles wat er mis is. Alsof zij iets kunnen doen aan het tekort aan woningen en andere verkeerde beslissingen die onze politieke leiders de afgelopen decennia hebben genomen. Het pleidooi om asielzoekers te weren opdat Nederland weer wordt zoals in de jaren 50 is benauwend. Zo leuk was die tijd helemaal niet, zeker niet voor vrouwen, dus willen we daar nou weer naartoe? Het zou een grote stap terug zijn in onze vrijheid...” ►

‘Je vrij voelen heeft te maken met het ontbreken van angst’

Mpho Tutu van Furth (1963) groeide op in Engeland en Zuid-Afrika tijdens de apartheid. In de voetsporen van haar wereldberoemde vader Desmond Tutu werd ze priester. Na haar huwelijk met haar vrouw werd haar licentie om priester te zijn in de Zuid-Afrikaanse Anglicaanse kerk ingetrokken.

Mpho:

“Vrijheid betekent voor mij veiligheid. Ik ben opgegroeid in Engeland en Zuid-Afrika in de tijd van de apartheid (het officiële systeem van rassenscheiding tussen 1948 en 1990 in Zuid-Afrika – *red.*). Als jong meisje voelde ik me in Engeland zeker veilig en vrij. Daar kon ik rustig over straat lopen zonder me direct zorgen te maken als ik een politieagent tegenkwam. In Zuid-Afrika was dat anders. Door de apartheid leefden we als bevolking in zeer gescheiden gemeenschappen. En ook al merkte je het niet altijd, de algemene ervaring was dat je als zwart persoon onveilig was. De relatieve willekeur van de Zuid-Afrikaanse wet en de bijna onbeperkte macht van de politie in die tijd voelde als een voortdurende bedreiging. Het gebrek aan veiligheid betekende voor mij een gebrek aan vrijheid. Ik was altijd op mijn hoede en voelde me in Zuid-Afrika bijna nooit vrij. Mijn vader Desmond Tutu was aartsbisschop en streed tegen de apartheid. Of ik door hem priester ben geworden, vind ik moeilijk te zeggen. Natuurlijk, als je je ouders werk ziet doen dat hen voldoening geeft, dan kan dat een aanmoediging zijn om hetzelfde te gaan doen. Maar dat was bij mij niet de enige reden. Het priesterschap was een roeping en zo ervaar ik dat nog steeds. Hoewel ik me als priester veel heb ingezet voor gelijke rechten, veiligheid en vrijheid voor iedereen, zie ik mezelf niet per se als een activist. Tegelijkertijd kan ik onrecht niet onbesproken laten, dus als mij dat een activist maakt, dan is dat zo. Nadat ik mijn vrouw Marceline in 2012 op een evenement voor Nederlandse professoren in Pretoria ontmoette, veranderde mijn leven. We werden verliefd en trouwden met elkaar in Nederland in 2015. Hoewel huwelijken tussen mensen van hetzelfde geslacht zijn toegestaan volgens de Zuid-Afrikaanse wet, worden ze niet geaccepteerd door de Zuid-Afrikaanse Anglicaanse Kerk. Daarom

moest ik mijn licentie om in Zuid-Afrika als priester te werken opgeven. Iets wat heel moeilijk was voor mij, maar ik heb nog hoop dat de Zuid-Afrikaanse kerk zal veranderen. Vanwege het werk van Marceline (ze is hoogleraar pediatrische infectieziekten – *red.*) wonen we in Nederland. Sinds begin 2022 ben ik een dag in de week predikant van kerk Vrijburg in Amsterdam-Zuid. Het is fijn dat ik hier de vrijheid krijg om te doen wat ik het liefste doe. Ik voel me veilig in Nederland. Of ik me ook helemaal vrij voel? Dat is een interessante vraag. Over het algemeen voel ik me veilig en dus vrij, maar ik kom óók in Nederland racisme tegen. Als ik een winkel binnenloop, word ik soms gevolgd om te kijken of ik iets ga stelen. Of ik word compleet genegeerd. Dit gebeurt ook als ik samen met Marceline ben. Dan loopt zij iets achter mij en word mij bij binnenkomst geen gedag gezegd en haar wel. Tot grote ergernis van Marceline. Ze ergert zich heel erg aan dit soort dingen maar ik weet uit ervaring dat irritaties je niet veel verder brengen. Meestal zeg ik iets als: ‘Ik kwam als eerste binnen’ en sommige mensen excuseren zich dan. Tja, het feit is nou eenmaal dat een witte vrouw van een bepaalde leeftijd anders wordt behandeld dan een zwarte vrouw van een bepaalde leeftijd. En ik denk dat alle zwarte mensen deze ervaringen herkennen. Het is niet goed maar we zijn het gewend en hebben er een schild tegen ontwikkeld. Toch geloof ik dat het mogelijk is: vrijheid en gelijkheid voor iedereen. Als we vastbesloten zijn om dat te bereiken, dan zal het gebeuren. Het negeren of doen alsof dit probleem niet bestaat, zal niet helpen. Erover praten wel. Dat kan overal: aan de eettafel, tijdens Bijbelstudie, in een toespraak of in een preek als predikant. Zolang we met elkaar in gesprek blijven en echt openstaan voor elkaar, dan kan er voor iedereen vrijheid en gelijkheid zijn.” ►

‘De algemene ervaring was dat je als zwart persoon onveilig was’

“Mijn lievelingskleur is rood en dat staat voor mij voor vrijheid. Het is een kleur van vuur en warmte, wat het heel sterk maakt. Net zoals het begrip vrijheid.”

‘Alleen als iedereen vrij is’

De betekenis van vrijheid heeft fotograaf **Negin Zendegani** (1967) jarenlang beziggehouden. Ooit zelf gevlucht vanuit Iran naar Nederland vroeg ze zich lange tijd af waarom ze zich niet volledig vrij voelde in een land dat bekend staat om zijn vrijheid. Wat was het onverklaarbare gevoel dat ze zo vaak had? En waarom kon ze ondanks de talloze jaren die ze in Nederland woonde haar vrijheid niet ten volle omarmen en vieren?

Negin: “Het antwoord kreeg ik vorig jaar, na de tragische dood van Mahsa Amini in Teheran. Deze jonge Koerdisch-Iraanse vrouw overleed nadat zij door de Iraanse zedenpolitie was gearresteerd omdat ze haar hoofddoek niet op de juiste manier droeg. Het leidde tot grootschalige protesten in Iran waarbij honderden mensen werden mishandeld, gemarteld en sommigen zelfs gedood, terwijl veel jonge mensen nog steeds in gevangenissen worden vastgehouden. Voor mij was dit een aangrijpende herinnering aan de kostbaarheid van vrijheid. Sindsdien besef ik dat vrijheid niet slechts een individuele ervaring is, maar eerder een collectieve beleving. Mijn persoonlijke vrijheid in Nederland voelt incompleet als anderen om mij heen niet dezelfde vrijheid kunnen ervaren als ik. Het is buitengewoon aangrijpend dat veel mensen elders in de wereld hun vrijheid niet kunnen ervaren door ogenschijnlijk kleine zaken, zoals een stukje haar dat niet volledig is bedekt, en hierdoor zwaar worden gestraft. Vrijheid is niet alleen ons recht maar ook onze verantwoordelijkheid. Om ervoor te zorgen dat anderen in onze wereld dezelfde vrijheden kunnen genieten. Vrijheid wordt pas werkelijk waardevol wanneer het een gedeelde ervaring is. En dat is wat vrijheid voor mij betekent.” ■